

Evropská etnologie: problematika střetu oborových tradic v historii oboru

Daniel Dědovský

Key words ethnology, anthropology, historical science, social science, branch history.

Contact PhDr. Daniel Dědovský, Ph.D., Vlastivědné muzeum pro Vysoké nad Jizerou a okolí, Dr. Karla Farského 130,

512 11 Vysoké nad Jizerou, Czech Republic;
e-mail: daniel.dedovsky@seznam.cz.

Jak citovat / How to cite Dědovský, Daniel. (2018). Evropská etnologie: problematika střetu oborových tradic v historii oboru. *Český lid* 105, 341–348.

Etnologie a antropologie jsou dvě odlišné, avšak nutně spolupracující a vzájemně se doplňující humanitní disciplíny. Antropologie se profiluje jako interdisciplinární věda o člověku a její primární metodou se stává terénní výzkum, v jehož rámci se badatel zpravidla sžívá se zkoumanou kulturou při marginalizaci své osobnosti a subjektivity. Antropologický přístup umožňuje pohled na zkoumaný jev očima příslušníka zkoumané komunity, přičemž se předpokládá znalost jazyka této komunity; vnější kulturní projevy jsou pro výzkumníka často až druhořadé a antropologie je proto převážně vědou sociální. Etnologie zkoumá projevy člověka, tedy kulturu ve sféře materiální i duchovní, prizmatem jejích proměn v čase a místě; profiluje se jako věda historická a souvisí tedy úzce s disciplínami, jako jsou sociální dějiny, historie umění, mikrohistorie, muzeologie (v jejímž rámci jsou specifickým odvětvím historické rekonstrukce vesnických sídel, tzv. muzea v přírodě) a další. Etnolog tak pracuje s hmotnými, písemnými i orálními prameny a terénní výzkum zde v současné praxi v mnoha případech tvoří spíše podpůrnou roli jako metoda k podchycení zkoumaných jevů a jejich proměn v současnosti, popřípadě slouží ke sběru materiálu pro muzejní účely. Podobné pojetí terénního

výzkumu nalezneme i v rané antropologii, záhy je však odmítnuto a označeno mírně pejorativním pojmem *salvage anthropology* či *salvage ethnography*.

Etnologie se v českém prostředí jako samostatná věda etablovala v rámci historických věd prostřednictvím osobnosti prvního univerzitního profesora etnologie Lubora Niederla, jmenovaného z popudu Jaroslava Golla; obor dále ovlivňovalo Zíbrtovo vnímání této vědy jako kulturní historie inspirované pojetím zakladatele německé etnologické vědy Wilhelma Heinricha Riehla. Německá etnologie od počátku zahrnovala výzkum lidové kultury, festivit i každodennosti v širokém prostředí (Spamer 1933: 8–9) včetně výzkumu těchto jevů u urbánního obyvatelstva, přičemž po raných pracích Zíbrtových a Winterových toto výzkumné pole v české tradici mizí a je znovu plně akceptováno až ve druhé polovině 20. století. Průkopníkem mimoevropské etnologie na domácí půdě se záhy stává zakladatel bratislavské a později i pražské katedry Karel Chotek, který do stávajícího národopisu, orientovaného do té doby ryze na český terén, integroval výzkum exotiky (Wolf 1997: 10–11). Právě Chotek vnáší do české etnologie metodu odborného terénního výzkumu, který zde dříve existoval pouze ve formě prostého sběru dat; exotický terén při absenci československých kolonií nahrazuje výzkum kulturně odlišného pasteveckého prostředí karpatského oblouku na Slovensku a Podkarpatské Rusi. V tomto procesu však nedochází k nahrazení starší oborové tradice převzetím západoevropských a středoevropských antropologických přístupů; Chotek totiž přímo čerpá z metodologie Kazimierze Moszyńského, tedy pracuje s širokým interdisciplinárním polem při zachování metody historické vědy. Středoevropský meziválečný difuzionismus oproti antropologickému diskurzu proto nestojí v ostré opozici vůči ostatním formám interpretace kultury (např. vůči evolucionismu) a zcela zásadní vliv na vývoj české meziválečné etnologie má Moszyńského kritický evolucionismus, který kritickou formou pracuje s metodami různých teorií včetně metod antropologie, avšak nepřebírá jejich celkovou koncepci, což způsobuje otevřenost a interdisciplinární akcent při integraci psychologických, filologických a dalších hledisek do etnologické interpretace (Moszyński 1949: 6). Právě v Moszyńského okruhu dochází k využití prvků antropologické teorie difuzionismu, což se projevuje v silné inklinaci k terénní práci při užití kartografické metody.

Rovněž funkcionalismus s výjimkou Bogatyrevových experimentálních studií v etnologii v čisté formě nezakořenil a výzkum funkcí lidové kultury se pod jeho vlivem přidružil k základnímu etnologickému výzkumu spočívajícímu v široce interdisciplinárním historickém přístupu. Britský funkcionalismus ostatně zkoumá pouze současný terén a výzkum minulosti považuje za téma vyhrazené etnologii.

Ozvuky antropologických metod se proto promyšleně – vedle využívání množství dalších humanitních disciplín – objevují v etnologickém výzkumu, avšak při zachování charakteru historické vědy, aniž by docházelo k nahrazení jedné disciplíny druhou. Popsaná metodologie zcela prostoupila středoevropský

etnologický diskurz a rozvinula se do mnoha progresivních modifikací dle rozdílnosti lokální tradice; například v podobě tzv. Manninenovy kartografické metody (Talve 1992: 70) v Estonsku přímo komunikovala s komparativní historicko-geografickou metodou Krohnovy finské školy tak, že v tamním prostředí etnologie spojovala v odborné diskusi lingvisty, folkloristy, archeology a historiky, a tato skutečnost se mimo jiné stala důležitým tmelícím prvkem estonské humanitní inteligence v období sovětské okupace. Švédský etnolog Sigurd Erixon pak prohlašuje folkloristiku a etnologii za totožnou vědu a přes odpor lundské školy, prosazující antropologický přístup k folkloristice, zejména Carla Wilhelma von Sydow, zde dochází ke splynutí obou disciplín (Löfgren 2008: 122), příznačnému i pro současné středoevropské oborové trendy; ve Švýcarsku tento přístup úspěšně prosazují Paul Geiger a Eduard Hoffmann-Krayer, stejně jako v Československu Antonín Václavík nebo v Německu například Adolf Spamer (Spamer 1933: 16–17), který rovněž poukazuje na odmítnutí antropologických metod při formování samostatné etnologické vědy.

Opačná situace nastává v SSSR, kde je folkloristika postavena do pozice separátní vědy přidružené k literární historii a lingvistice, a tato situace se po roce 1948 silně promítá i do českého prostředí, kde se obor přibližuje zejména k literární vědě a slavistice. Vzhledem ke koloniálnímu charakteru SSSR zde existovala silná antropologická tradice, ovšem v sovětském paradigmatu se antropologie a etnografie profilovaly jako jediná věda užívající shodnou metodu a lišilo se pouze prostředí, ve kterém se výzkum prováděl; sociologické přístupy rozvíjející se v západoevropském antropologickém diskurzu byly z ideologických důvodů odmítnuty a obor etnologie zde setrval na pozici historické vědy sestávající z deskriptivní a interpretativní části (Tolstov 1949: 4), rozdělené do evropského a mimoevropského segmentu. Metodologicky je těženo z předrevoluční oborové tradice, zejména v oblasti tematicky plánovaných výzkumů, při kterých univerzita etnologovi určuje výzkumné téma i délku trvání pobytu v terénu; tímto způsobem byl již v polovině 18. století proveden první univerzitně řízený antropologický výzkum, týkající se národů Sibiře, při druhé Beringově výpravě, vedený profesory historie povolányi z Německa na nově založenou Petrohradskou akademii nauk. Plánované výzkumy se pak odrazily i v českém prostředí například v projektu etnografie dělnictva. Nedílnou součástí domácí ruské i mimoevropské etnografie se stává výzkum materiální kultury prizmatem výrobních postupů v kontextu výrobních vztahů dle požadavků historického materialismu.

Nejen díky sovětskému přístupu se často setkáváme s názorem, že etnologie a antropologie tvoří dvě části jedné vědy, přičemž etnologie se zabývá projevy evropské, zejména lidové kultury, zatímco antropologie zkoumá exotický terén; toto tvrzení, obhajované v současnosti například Františkem Vrhelem,¹ je ovšem terminologicky chybné a pramení ze zmatení pojmů v rám-

1 Rozhovor s Františkem Vrhelem, Praha 17. 8. 2017.

ci rozdílných oborových tradic jako i v nesprávném zaměňování obou disciplín. Přestože etnologie a antropologie často zkoumají shodné jevy, odlišují se metodou výzkumu i způsobem interpretace. Pakliže antropolog pracuje s totožným materiálem jako etnolog, nahlíží na výzkumné téma i na samotné prostředí výzkumu metodickým prizmatem své vědy, průběh jeho výzkumu a následný odborný výstup tak bude logicky odlišný od způsobu výzkumu a odborného výstupu etnologa; každý z badatelů bude klást jiné otázky a bude považovat za marginální právě taková témata, jaká se kolegovi ze sousedního oboru mohou jevit jako klíčová.

Poválečný český etnologický výzkum (aktuálně nezahrnující odtrženou folkloristiku) přímo navazuje na Chotkovu školu, sám Chotek ostatně stále aktivně ovlivňuje jeho podobu a první odborná kolektivní monografie české socialistické etnologie věnovaná Kladensku, vzniklá pod vedením Olgy Skalníkové, je pojata regionalisticky, přičemž vykazuje silnou návaznost na předválečnou řadu Národopisu lidu československého; sovětská metoda je zde přítomna spíše v tematickém zaměření na industriální region nežli v reálném postupu provedení výzkumu, který je pojat historicko-komparativně s důrazem na sledování sociokulturních změn při přechodu od tradiční společnosti k moderní včetně oblasti materiální kultury. Sama Skalníková se ostatně intenzivně zabývá hornickými festiviti, vývojem oděvu, způsobem obživy, vývojem obydlí, a dokonce i religiozitou hornictva a formuje tak směr historicky pojaté montánní etnologie. Podobnou formou je veden i výzkum Hany Hynkové věnovaný regionu Podorlicka, zejména pak výrobě textilu, realizovaný v 50. letech, avšak publikovaný až roku 2002.

V polovině 60. let 20. století dochází k pozvolnému opuštění a kritice sovětského modelu, opětovnému sblížení etnologie s folkloristikou a rehabilitaci Moszyňského interdisciplinárního pojetí při reflexi zejména moderních západoněmeckých, ale i švýcarských trendů; proces transformace ovšem zůstal vzhledem k politickému vývoji nedokončen. Rozvíjí se široká diskuse v odborném tisku ohledně budoucnosti oboru i jeho definice a jeho možné spolupráce zejména s antropologií; dle Jaromíra Jecha spočívá odlišnost etnologie od příbuzných oborů ve zkoumání jevu v rámci jeho široké existenční základny, nikoliv jako izolovaného prvku; a tento přístup zákonitě vyžaduje – dle charakteru zkoumaného jistě nestejněměrné – využívání prvků dalších disciplín jako sociologie, vědy o umění či historie. Akcentaci historických souvislostí je ovšem třeba považovat za jednu z primárních metod, byť by se jednalo pouze o studium proměn zkoumaného jevu u žijících generací v současném terénu od nejstarších pamětníků po nejmladší členy zkoumané komunity. Jech dále prohlašuje střeoevropskou tradici Volkskunde a Völkerkunde za dva segmenty téže vědy lišící se pouze v lokaci výzkumu, nikoliv však metodologicky, jelikož obě zkoumají danou kulturu, ať již evropskou, nebo mimoevropskou, jako organický celek v celém historickém vývoji (Jech 1967: 41).

Zatímco britská a posléze i evropská kontinentální sociální antropologie zažívá po zrušení kolonií období tzv. repatriace, tedy přechází na výzkum sociokulturních jevů v rámci domácí společnosti, mnozí příslušníci americké antropologické tradice dodnes výzkum svého vlastního etnika proskribují, čímž se metodicky staví do opozice k etnologické vědecké metodě; podle těchto pravidel, prosazovaných doposud například Leopoldem Pospíšilem, by nesměl Antonín Václavík zkoumat své rodné Luhačovické Zálesí, sourozenci Lábkovi Plzeňsko a Jaroslav Kramařík Chodsko.

Během 60. let 20. století dochází v některých středoevropských zemích náležejících k západnímu bloku k průniku repatriované antropologie do etnologického diskurzu; Jaromír Jech tak již v roce 1967 varuje před smazáváním hranic mezi humanitními vědami (Jech 1967: 35) a podotýká, že interdisciplinární přístup je jistě přínosný, nesmí ovšem znamenat včlenění a rozložení etnologie do jiných disciplín, jelikož potom obor ztrácí svou celistvost a jako samostatná věda zaniká.

Rovněž Josef Wolf, etnolog orientovaný na mimoevropský terén, prohláší etnologii a antropologii za odlišné vědy, přičemž antropologie je vymezena jako „*Věda o člověku, jeho biologickém, kulturním a sociálním vývoji (...) zabývající se především lidskou povahou, kulturním a společenským prostředím člověka, strukturou a funkcí lidských skupin*“ (Wolf 1968: 5). Některé antropologické školy pak pojmají svůj obor jako větší soubor věd o člověku postihující veškeré stránky kulturního a civilizačního procesu lidstva a při aplikaci tohoto pojetí je antropologií absorbována mimo jiné i etnologie. V současnosti tak antropologie představuje disciplínu, která prizmatem své metody volně zkoumá témata z oblasti jakékoliv humanitní vědy (historie, sociologie, lingvistiky, etnologie, psychologie a dalších). Antropologický vhled do problematiky zmíněných disciplín je jistě přínosný, pokud přitom ovšem nedochází k jejich eliminaci při vytlačení původních jedinečných metod.

V západní Evropě, zejména v anglosaském prostředí, tvoří v poválečném vývoji jediný univerzitně etablovaný segment domácí etnologie široce pojatá folkloristika silně ovlivňovaná antropologickou vědou; tato má přitom na rozdíl od etnologie kořeny v biologických disciplínách, což se názorně projevuje například v práci zmíněného C. W. von Sydow, zejména v jeho teorii kulturně geografických oikotypů, kdy regionální varianty folklorního útvaru přirovnává k regionálním odrůdám rostlin. V poválečném směřování sociokulturní antropologie je pak zpravidla marginalizován výzkum materiální kultury a tato disciplína zejména v americkém, ale i francouzském a od 60. let 20. století převážně i v britském prostředí prodělává příklon ke vědám sociálním při silném interdisciplinárním využívání sociální psychologie, ale i geografie, přičemž absenci historického výzkumu supluje archeologie, se kterou proto antropologie při výzkumu kultur stojících mimo euroatlantickou civilizaci úzce spolupracuje.

Středoevropská etnologická tradice se v 60. letech štěpí do množství škol, které obor rozvíjejí odlišnými směry, ovšem při zachování jeho definice jako historické vědy; v Tübingenu tak Hermann Bausinger redefinoval pojem lid a tím i výzkumné pole etnologie, které rozšířil na empirický výzkum lidské společnosti žijící v moderním a současném světě, užívající jeho technologií, možností a výhod (Kaschuba 2006: 83), a přiblížil tím své pojetí oboru současným antropologickým tématům. Dle Bausingera lidová kultura nezaniká, pouze se přizpůsobuje moderní době a je třeba identifikovat, sledovat a studovat její projevy v rámci současné každodennosti; tento přístup je přitom determinován specifickou poválečnou německou realitou, kdy se část etnologů rozhodla ukončit kontinuitu tradice s romanticko-nacionálními kořeny; sblížení oboru se sociologií a prvky sociální antropologie se pro tento akt jevílo jako nejlepší východisko. Z hlediska metodologického se jedná o etnologický přístup k tématům vlastním repatriované antropologii. Progresivní historickou etnologii pak rozvíjí mnichovská škola Hanse Mosera, který si na rozdíl od Bausingerova paradigmatického zlomu zvolil cestu kritické rehabilitace tradičních etnologických témat; těmi se stává například výzkum folklorismu, nakládání s tradicemi v současnosti či systematické ovlivňování terénu etnologickou vědou (Kaschuba 2006: 83).

Po roce 1989 dochází k obnovení diskuse o úloze antropologie a etnologie; Josef Jančář v roce 1993 zdůrazňuje sociologický pohled antropologie, který klade důraz na některé jiné metody nebo směry bádání než pohled etnografa; upozorňuje na stírání hranic mezi obory jakožto i na snahu rozvíjet existenci antropologie jako široké společenskovední disciplíny v podobě katedry kulturologie (Jančář 1993: 58). Návaznost domácí etnologie na středoevropskou tradici doporučovaly i předčasně zemřelé vůdčí osobnosti oboru Václav Frolec a Jaromír Jech; na nově vznikajících univerzitních pracovištích se však ve všech případech ustavila pouze antropologie anglosaského typu.

Poněkud paradoxně se v 90. letech ve Velké Británii (zejména ve Skotsku) etabluje na univerzitní půdě dříve nepřítomná evropská etnologie, povětšinou pod názvem Folk Life Studies. Jedná se o úspěch Society for Folk Life Studies, založené teprve roku 1961 jako mimouniverzitní instituce, jejímiž členy jsou ovšem i univerzitní učitelé zejména z prostředí menších univerzit; vydává časopis Folk Life s podtitulem Journal of Ethnological Studies a stává se tak obdobou České národopisné společnosti. Etnologická tradice byla již dříve rozvíjena v Severním Irsku v rámci ulsterské školy Estyna Evanse (Buckley 2008: 167), vystudovaného archeologa a zakladatele ulsterského muzea lidové kultury. Ve své zásadní práci Irish Folk Ways popisuje Evans lidovou architekturu, ráz kulturní krajiny, všímá si i detailů, jako jsou dřevěné ploty, vozíky na hnůj, technologie výroby rybářských loděk, popisuje tu ale i výroční obyčeje a rodinnou obřadnost, přičemž komparuje jejich historickou a současnou podobu. V ulsterské škole záhy převládl náhled na evropskou lidovou kulturu jako celek vykazující množství shodných znaků napříč jednotlivými

etniky; příkladnou prací je publikace s poněkud zavádějícím názvem *Irish Folk Drama*, kterou vytvořil Evansův žák Alan Gailey a v níž jsou komparovány dramatické projevy evropské lidové kultury od Irska po Anatólii.

V současném vysokoškolském prostředí se v rámci České republiky prohlubuje vymezení antropologie vůči etnologii; mnohde se přitom bohužel setkáváme i s jistým despektem vůči tradičním etnologickým tématům i vědě jako takové. Antropologie na Západočeské univerzitě v Plzni je definována jako historická věda spíše formálně a zřejmě po vzoru historických věd, které vystudovali její zakladatelé. Je zde ovšem od počátku aktivně rozvíjena sociokulturní antropologie s marginálními etnologickými přesahy, které aktuálně mírně posílily s příchodem na středoevropskou tradici orientované osobnosti etnologa Petra Lozoviuka.

Jako sociální věda je antropologie definována na Univerzitě Pardubice; zde ovšem dle sdělení vedení katedry vyvstal problém s přijímáním docentů, kteří by neměli být absolventy historických, nýbrž sociálních věd;² tento fakt zapříčiňuje odluku od etnologie, ale i potýkání se oboru s personálním obsazením. V Olomouci se antropologie etablovala dodatečně při katedře sociologie a andragogiky; zde působící přední český antropolog Martin Soukup přitom svůj obor označuje za vědu sociální a o etnologii hovoří jako o pomocné vědě historické, odlišném oboru, jelikož antropologie v jeho pojetí zkoumá pouze současnost. Historie pro antropologa představuje pouze vědu podpůrnou a z jeho hlediska okrajovou; dle Soukupa lze současnost pochopit prostřednictvím minulosti, avšak samotná minulost není cílem výzkumu.³ Na FF UK v Praze je etnologie definována jako věda historická a sociokulturní antropologie byla vyučována samostatně na katedře kulturologie (oficiálně katedra teorie kultury), kterýžto název obor dosti výstižně charakterizuje. Po sloučení obou pracovišť při prosazení antropologického paradigmatu zde nastává shodná situace jako v případě Plzně, kde historická věda *de iure* trvá, avšak *de facto* zaniká či je marginalizována a zmatečný stav pramenící z nedůsledného rozlišování mezi oběma disciplínami se tím pouze prohlubuje. Dle nové koncepce pracoviště je tu opuštěna i tradice folklorní komparatistiky a zavedena antropologicky pojatá folkloristika anglosaského typu.⁴ Univerzita Karlova tak získala vedle antropologie na FSV a další na FHS třetí katedru antropologie, přičemž etnologie jako historická věda je nadále na území České republiky v univerzitním prostředí v plném rozsahu rozvíjena pouze na Masarykově univerzitě v Brně. Jedná se o závažnou situaci hodnou další odborné diskuse i vzhledem k aktuální středoevropské tradici pěstování antropologie a etnologie jako dvou odlišných věd na samostatných pracovištích v rámci jedné univerzity, často na rozdílných fakultách, podtrženou faktickou absencí

2 Rozhovor s Adamem Horálkem, Pardubice 12. 1. 2016.

3 Rozhovor s Martinem Soukupem, Gorno-Altajsk 17. 5. 2017.

4 Jakoubek, Marek: Koncepce rozvoje Ústavu etnologie. [2017-09-12]

In: http://etnologie.ff.cuni.cz/system/files/koncepce_rozvoje_uetn_2017_0.pdf.

etnologie jako historické vědy na většině českých univerzit navzdory skutečnosti, že se jedná o progresivní obor rozvíjený v mnoha tradicích na předních evropských akademických pracovištích.

Červenec 2018

Literatura

- Buckley, Anthony D. 2008. Ethnology in the North of Ireland. In: Craith Nic, Máireád – Kockel, Ullrich – Johler, Reinhard (eds.): *Everyday Culture in Europe: Approaches and Methodologies*. London – New York: Routledge: 165–184.
- Jančář, Josef. 1993. Sociální a kulturní antropologie. *Národopisná revue* 1–2/93: 58.
- Jech, Jaromír. 1967. Jednota národopisné vědy. *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV* 3–4: 34–48.
- Kaschuba, Wolfgang. 2006. *Einführung in die Europäische Ethnologie*. München: C. H. Beck.
- Löfgren, Orvar. 2008. When is Small Beautiful? The Transformations of Swedish Ethnology. In: Craith Nic, Máireád – Kockel, Ullrich – Johler, Reinhard (eds.): *Everyday Culture in Europe: Approaches and Methodologies*. London – New York: Routledge: 119–132.
- Moszyński, Kazimierz. 1949. *Ewolucjonizm krytyczny na tle innych kierunków w etnologii*. Kraków: Polskie Tow. Ludoznawcze.
- Talve, Ilmar. 1992. *Ilmari Manninen in Finland and Estonia*. In: Räsänen, Matti (ed.): *Pioneers: The History of Finnish Ethnology*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura: 50–76.
- Spamer, Adolf. 1933. *Volkskunde als Wissenschaft*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
- Tolstov, S. P. 1949. *Sovětská škola v národopise*. Praha: Umění lidu péčí Ministerstva informací a osvěty.
- Wolf, Josef. 1997. Česká cesta od národopisu k etnologii. *Národopisný věstník* XIII (55): 5–16.
- Wolf, Josef. 1968. Obecná etnografie a její současné problémy. *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV* 1–2: 3–9.

Prameny

- Jakoubek, Marek. 2017. Koncepce rozvoje Ústavu etnologie. Online. [2017-09-12]
Dostupné z: http://etnologie.ff.cuni.cz/system/files/koncepce_rozvoje_uetn_2017_0.pdf.
- Rozhovor s Adamem Horálkem, Pardubice 12. 1. 2016.
- Rozhovor s Martinem Soukupem, Gorno-Altajsk 17. 5. 2017.
- Rozhovor s Františkem Vrhelem, Praha 17. 8. 2017.